

ЛОГІЧНІ ПОМИЛКИ В ЮРИДИЧНІЙ АРГУМЕНТАЦІЇ: ТИПОЛОГІЯ ТА ПОДОЛАННЯ В СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

КУРАКІН Олександр Миколайович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін (Донецький державний університет внутрішніх справ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

НІКОЛЕНКО Ксенія Вікторівна - кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології, соціології та педагогіки (Донецький державний університет внутрішніх справ)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2091-7823>

DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2025.4.67>

У статті досліджено теоретико-прикладні аспекти функціонування логічних законів у юридичній аргументації. Автори обґрунтовують, що логічна бездоганність судового рішення є фундаментом його правосудності, тоді як будь-яка логічна лакуна неминуче призводить до правової несправедливості.

Здійснено диференціацію порушень логічних законів на паралогізми (неумисні помилки, зумовлені низькою логічною культурою) та софізми (свідомі маніпуляції та «інтелектуальне шахрайство»). Виявлено системні порушення законів тотожності (підміна понять), несуперечності (взаємовиключні твердження в одному рішенні) та достатньої підстави (рішення, що базуються на припущеннях). Особливу увагу приділено специфіці аргументації в умовах воєнного стану, де виникає ризик «логічної капітуляції» перед доцільністю та помилкою типу «аргумент до страху».

Запропоновано комплекс стратегій «логічного імунітету», що включає логічний самоаудит судових рішень, верифікацію термінологічної тотожності через «глосарій справи», деконструкцію маніпуляцій та алгоритмізацію висновків за допомогою дерев рішень.

Доведено, що підвищення логічної культури судового процесу та впровадження методів формальної перевірки аргументів є необхідною умовою забезпечення реальної правосудності та відновлення довіри до суду як інституту справедливості.

Ключові слова: юридична аргументація, логічні помилки, софізми, паралогізми, судовий процес, закони логіки, воєнний стан, логічний аудит.

Постановка проблеми

Право за своєю природою є «математикою свободи», де кожна логічна лакуна перетворюється на правову несправедливість. У сучасних умовах, коли обсяг нормативного матеріалу зростає, а судові спори стають складнішими, роль формальної логіки як «фільтра» істинності стає критичною. Велика кількість скасування судових рішень судами вищих інстанцій відбувається не через неправильне тлумачення норми, а через логічну необґрунтованість висновків (недотримання причинно-наслідкових зв'язків, внутрішні суперечності тощо). В умовах змагальності сторін адвокати все частіше вдаються до софізмів – навмисних логічних вивертів, щоб заплутати слідство або суд. Тож вміння ідентифікувати ці маніпуляції є базовим для правосуддя.

Впровадження алгоритмів штучного інтелекту в правосуддя також вимагає від юристів ідеального розуміння логічних операцій, адже помилка в логіці коду або вхідних даних призводить до системної деформації самого права.

Враховуючи викладене, ми переконані, що дане дослідження може збагатити загальну теорію права знаннями про типологію сучасних юридичних паралогізмів, закладаючи підґрунтя для створення «логічного стандарту» доказування, який виходить за межі простого цитування закону. Практичні працівники правозастосовної сфери та інші суб'єкти, які братимуть участь у відповідних процесах отримують чіткі

маркери для оскарження рішень, що є «логічно неспроможними» та зможуть будувати аргументацію, яку неможливо зруйнувати через виявлення внутрішніх суперечностей.

У контексті нашого дослідження ми не можемо оминати й особливі правові режими, в одному з яких сьогодні функціонує Україна та які також накладають специфічний відбиток на логіку юридичної аргументації. В спеціальних режимах часто виникає так званий «конфлікт логік», коли логіка національної безпеки може вступати в суперечність із логікою індивідуальних прав. Дослідження має показати, як уникнути помилки «хибної дилеми» (або безпека, або права), шукаючи логічний компроміс. Крім цього, В умовах воєнного стану процесуальні строки та стадії скорочуються. Це підвищує ризик «поспішного узагальнення», коли рішення приймаються на основі неповних даних.

Також зауважимо, що під впливом спеціальних режимів юристи часто вдаються до логічної помилки «argumentum ad metum» (аргумент до страху) або «ad necessitatem» (аргумент до необхідності). І тут важливо зрозуміти, де закінчується об'єктивна необхідність і починається логічне свавілля.

Таким чином, запропонований напрямок наукового дослідження є важливою цеглинкою в «фундаменті безпеки» правової системи. Удосконалення логічних засад аргументації дозволяє зробити право передбачуваним, а судові рішення – актом інтелектуальної чесності. Особливо це важливо в періоди турбулентності (спеціальні режими), коли спокуса «спростити логіку» в ім'я швидкості може призвести до системних порушень прав людини.

Зосереджуються на предметі нашого дослідження, зазначимо, що логічна грамотність є професійним обов'язком судді та адвоката. У судочинстві помилка в логіці автоматично призводить до помилки правової. Якщо аргументація базується на порушенні законів тотожності чи несуперечності, то навіть правильне посилання на норму права не робить рішення справедливим.

На жаль, маємо констатувати, що у судовій практиці спостерігаються непоодинокі, якщо не сказати системні, порушення фун-

даментальних законів логіки. Наприклад, через «підміну поняття» найчастіше порушується закон тотожності, що проявляється у використанні багатозначних термінів для розмивання змісту правопорушення (змішування поняття «необхідна оборона» та «крайня необхідність»); використання тверджень, що взаємно виключають одне одного в межах одного судового рішення – порушення закону несуперечності (в описовій частині рішення суд визнає докази сторони захисту переконливими, а в мотивувальній – відхиляє їх без належного обґрунтування). Логічна суперечність робить таке рішення вразливим для апеляції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблема логічної коректності юридичного дискурсу перебуває у центрі уваги як теоретиків права, так і фахівців із юридичної логіки та лінгвістики.

Фундаментальні аспекти юридичної аргументації та логічного обґрунтування судових рішень висвітлено у працях таких вітчизняних вчених, як О.В. Петришин, Н.М. Оніщенко, С.І. Максимов. Зокрема, у колективній монографії за редакцією О.М. Юркевич [14] ґрунтовно проаналізовано природу правового переконання та логічну структуру юридичного доказування. Роботи О.Л. Чорнобай акцентують увагу на аргументативній практиці як складовій професійної культури юриста [12].

Особливий інтерес становлять сучасні наукові пошуки О.Ю. Щербини, яка досліджує логічний аналіз аргументації в юридичному дискурсі [13] та Т.І. Дудаш, що спеціалізується на особливостях аргументації в рішеннях ЄСПЛ [3]. Зарубіжна доктрина [1; 15; 16] пропонує складні моделі діалектичної аргументації, де логічна помилка розглядається не просто як порушення формального правила, а як дефект комунікативної процедури. Дослідження А. Тверські та Д. Канемана доводять, що значна частина логічних помилок у суді має психологічну природу, що призводить до систематичних викривлень правосуддя [4; 11].

Аналіз публікацій останніх років свідчить про зростання інтересу до логічної

вмотивованості судових актів у контексті євроінтеграційних процесів [5; 7]. Окремі аспекти порушення законів логіки (зокрема закону тотожності та суперечності) у текстах судових рішень стали предметом лінгвістичних та юридичних експертиз, де виокремлено такі помилки, як «змішування часткового та загального» та «відсутність достатньої підстави».

Попри значну кількість теоретичних напрацювань, слід зазначити, що більшість робіт мають абстрактно-логічний характер, тоді як практикуючі юристи потребують конкретного реєстру софізмів, що найчастіше зустрічаються саме в адвокатських запитах та клопотаннях, практично відсутні дослідження того, як «логіка воєнного стану» та аргументація «державної доцільності» впливають на дотримання законів формальної логіки в судових рішеннях. А також у науковій літературі домінує констатація помилок, тоді як механізми їх превенції описані лише фрагментарно.

Відповідно, дане дослідження покликане заповнити прогалину між «чистою логікою» та «судовою реальністю», запропонувавши юристам дієвий інструментарій для виявлення та нейтралізації логічних вивертів.

Мета дослідження полягає у спробі класифікувати типові логічні порушення в судових актах та адвокатській документації, розкрити механізм впливу софізмів на правосудність та запропонувати методологію їх усунення.

Виклад основного матеріалу

Основою юридичної аргументації є закони формальної логіки. Їх ігнорування в судовому процесі перетворює правове змагання на хаотичний обмін твердженнями.

Найчастіше в адвокатських запитах зустрічається підміна понять, де через багатозначність термінів відбувається зміщення акцентів, що можна ідентифікувати, як порушення закону тотожності. Крім цього, у структурі судових рішень зустрічаються недотримання закону суперечності – наявність в одному акті стверджень про наявність обставини та посилань на докази, що її спрос-

товують. Також суди приймають рішення що базуються на припущеннях, що є найбільш вразливим місцем судової практики і характеризується як порушення закону достатньої підстави.

При аналізі якості юридичної аргументації важливо розрізнити природу логічної помилки. Пропонуємо їх класифікувати на ненавмисні, спричинені низьким рівнем логічної культури юриста або складністю справи, що свідчать про професійну некомпетентність (паралогізми) та навмисні, спрямовані на введення суду в оману – інтелектуальне шахрайство (софізми).

Запропонована типологія юридичних помилок, у тому числі, свідчить, що вони є не просто випадковими дефектами окремих рішень, а системним викликом для юридичної методології. Отже, подолання цих помилок не може обмежуватися лише точковою критикою в апеляційних скаргах. Воно потребує впровадження комплексної стратегії «логічного імунітету», яка б включала як превентивні заходи на етапі підготовки судових актів, так і процедурні механізми верифікації аргументів на стадії судових дебатів.

Зупинимось на другій групі логічних помилок, що можна характеризувати наявністю волевої ознаки. Отже, софізми або навмисні маніпуляції частіше зустрічаються у судових дебатах, коли замість критики суті доказу відбувається дискредитація особи, яка його надала (акцент на минулих судимостях свідка, які не стосуються суті справи), створення ілюзії лише двох можливих варіантів рішення (або визнати підзахисного невинним, або те, що слідство діяло абсолютно беззаконно), встановлення часового зв'язку між подіями як причинного (погіршення стану здоров'я потерпілого відбулося саме через дії обвинуваченого лише на тій підставі, що воно настало після інциденту).

Слід зауважити, що наведена типологія логічних помилок не є вичерпною. Представлені приклади ілюструють лише найбільш рельєфні дефекти аргументації, які стали системними для сучасної судової практики. Втім, динамічний розвиток правових відносин та витонченість сучасних софістичних технік породжують нові, гібридні форми

логічних порушень, які вимагають постійної епістемологічної пильності та подальшої наукової класифікації. Окреслене коло логічних пасток є лише «верхівкою айсберга» у масиві правозастосовної діяльності. Складність юридичної мови та специфіка правової герменевтики дозволяють маскувати логічні розриви під складні юридичні конструкції. Таким чином, перелік паралогізмів та софізмів залишається відкритим, оскільки кожна нова сфера правового регулювання (від цифрового права до воєнного стану) приносить власну специфіку деформації законів мислення».

Недивлячись на висловлені зауваження, наведені приклади є репрезентативними, проте не лімітують усе розмаїття логічних хиб у праві. Юридична практика демонструє нескінченну варіативність порушень законів логіки, де кожен випадок підміни тези чи порушення достатньої підстави може набувати унікальної форми, адаптованої під конкретні обставини справи.

Зазначимо, що, не дивлячись на природу, логічна помилка в судовому рішенні, у будь-якому випадку деформує правосуддя за трьома напрямками:

- невстановлення або створення видимості істини;
- прущення принципу обґрунтованості та вмотивованості рішення;
- втрата довіри до суду як до інституту справедливості.

Для того щоб аналіз природи логічних помилок не зводився суто до констатації недоліків судової системи, варто перейти від дескриптивного (описового) рівня до прескриптивного (нормативного).

Розуміння природи логічних помилок та усвідомлення їхньої руйнівної сили для правосуддя ставить перед нами фундаментальне питання про необхідність трансформації теоретичних знань про закони мислення у дієві інструменти професійної гігієни юриста.

З огляду на це, логічним продовженням нашого аналізу є виокремлення конкретних шляхів запобігання логічним помилкам та методів їх усунення в судовій практиці. Враховуючи широкий спектр відповідних форм і методів, вважаємо за доцільне розподілити їх на групи:

– логічний самоаудит – перевірка суддею мотивувальної частини рішення шляхом зведення її до формальних силогізмів. Якщо висновок не випливає із посилки, аргументація потребує перегляду;

– верифікація термінологічної тотожності через «глосарій справи», де ключові юридичні поняття фіксуються в одному значенні, що унеможливорює софізм підміни поняття;

– критика софістичних пасток полягає в оперативному реагуванні на «аргументи до людини» або «хибні дилеми», що часто зустрічаються в адвокатських запитах. Суд має давати логічну оцінку не лише змісту доказів, а й формі їх подання;

– використання візуалізації логіки доказування (алгоритмічних дерев рішень), що допомагає виявити «логічні розриви» та суперечності у показаннях свідків чи висновках експертів ще до прийняття остаточного рішення.

Логічна помилка в суді – це не просто хиба мислення, а фактор, що деформує правопорядок. Тільки через підвищення логічної культури судового процесу та впровадження методів формальної перевірки аргументів можна досягти реальної, а не декларативної правосудності.

Висновки

На підставі проведеного дослідження та виходячи з мети нашої статті, можна зробити ряд узагальнень.

Нами запропонована спроба доведення, що логічна помилка в юридичній аргументації не є суто технічним дефектом мислення, а виступає фактором деформації правосуддя. Кожне порушення законів логіки (тотожності, несуперечності, виключеного третього чи достатньої підстави) автоматично позбавляє судові рішення ознаки вмотивованості та законності, перетворюючи акт правосуддя на інтелектуальну імітацію.

У роботі встановлено принципову різницю між паралогізмами (неумисними хибами, що свідчать про дефіцит методологічної культури) та софізмами (свідомими маніпуляціями, що використовуються в адвокатських запитах та дебатах як «інтелектуальна зброя»). Окремо підкреслено, що наведений

у статті перелік помилок (таких як «підміна поняття», «аргумент до людини», «хибна дилема» тощо) не є вичерпним. Складність сучасних правових відносин постійно породжує нові, гібридні форми софістики, що вимагають безперервного наукового моніторингу.

Аналіз засвідчив, що софістичне викривлення істини в адвокатських запитах та логічна суперечливість у судових рішеннях безпосередньо впливають на стабільність правопорядку. Логічно неспроможне рішення не може бути справедливим, оскільки воно порушує принцип передбачуваності права та підриває довіру до суду як до інституту, що керується об'єктивними критеріями істинності.

Нами запропоновано комплексний підхід до подолання логічних хиб, що базується на логічному аудиті - обов'язковій стадії внутрішньої перевірки судового рішення на дотримання формально-логічних законів перед його проголошенням; деконструкції маніпуляцій – вмінні судді та сторін процесу ідентифікувати софізми як неналежні засоби аргументації та давати їм пряму оцінку в мотивувальній частині акта; алгоритмізації висновків – використанні логічних схем доказування для виявлення розривів у причинно-наслідкових зв'язках.

Наведені аргументи, на нашу думку, доводять і практичне значення результатів дослідження, що полягають у наданні практикуючим юристам та суддям дієвого «логічного інструментарію», який дозволяє очистити юридичний дискурс від маніпулятивних технік та забезпечити високу якість вмотивованості судових рішень, особливо в умовах спеціальних правових режимів, де ризик «логічної капітуляції» перед доцільністю є найвищим.

Література

1. Алексі Р. Теорія юридичної аргументації: Теорія раціонального дискурсу як теорія юридичного обґрунтування / пер. з нім. К. Котова. Київ : Новий підручник, 2011. 376 с.

2. Данільян О. Г., Дзьобань О. П., Максимов С. І. Філософія права : підручник / за

ред. О. Г. Данільяна. Харків : Право, 2014. 384 с.

3. Дудаш Т. І. Особливості аргументації в рішеннях ЄСПЛ. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 250-258.

4. Канеман Д. Мислення швидке й повільне / пер. з англ. М. Яковлев. Київ : Наш Формат, 2017. 480 с.

5. Кістяник В. І. Логічна вмотивованість судових актів у контексті євроінтеграційних процесів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. Вип. 75. С. 45-51.

6. Кузьменко О. В. Адміністративно-правові засади діяльності військових адміністрацій в Україні. *Юридичний часопис*. 2022. № 2. С. 15-22.

7. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи: загальнотеоретична характеристика : монографія. Київ : Істина, 2011. 424 с.

8. Максимов С. І. Посткласична онтологія права : монографія. Харків : Право, 2013. 452 с.

9. Оніщенко Н. М. Правова система і державність в Україні : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 480 с.

10. Петришин О. В. Теорія держави і права : підручник. Харків : Право, 2015. 468 с..

11. Тверські А., Канеман Д. Прийняття рішень в умовах невизначеності: Правила та упередження. Київ : Наш Формат, 2018. 450 с.

12. Чорнобай О. Л. Аргументативна практика як складова професійної культури юриста. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 11-16.

13. Щербина О. Ю. Логічний аналіз аргументації в юридичному дискурсі. *Філософські проблеми права*. 2014. № 1. С. 113-125.

14. Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / О. М. Юркевич та ін. ; за ред. О. М. Юркевич. Друге вид., переробл. та доповн. Харків : Право, 2015. 212 с.

15. MacCormick N. *Legal Reasoning and Legal Theory*. Oxford : Clarendon Press, 1978. 298 p.

16. Walton D. Informative Fallacies: A Theory of Fallacious Argumentation. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 1987. 251 p.

Kurakin Oleksandr

Doctor of Law, Professor

*Professor of the Department of State and Legal
Disciplines*

(Donetsk State University of Internal Affairs)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0274-6530>

Nikolenko Kseniya

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate
Professor, Associate Professor of the Department of
Psychology, Sociology and Pedagogy (Donetsk State
University of Internal Affairs)*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2091-7823>

LOGICAL ERRORS IN LEGAL ARGUMENTATION: TYPOLOGY AND OVERCOMING IN JUDICIAL PRACTICE

The article explores the theoretical and applied aspects of the functioning of logical laws in legal argumentation. The authors argue that the logical integrity of a judicial decision is the foundation of its justice, while any logical lacuna inevitably leads to legal injustice.

Violations of logical laws are differentiated into paralogisms (unintentional errors caused by low logical culture) and sophisms (conscious manipulations and «intellectual fraud»). Systemic violations of the laws of identity (substitution of concepts), non-contradiction (mutually exclusive statements in one decision) and sufficient grounds (decisions based on assumptions) are identified. Special attention is paid to the specificity of argumentation in conditions of martial law, where there is a risk of «logical surrender» to expediency and errors such as «argument to fear».

A set of strategies for «logical immunity» is proposed, which includes logical self-audit of court decisions, verification of terminological identity through the «case glossary», deconstruction of manipulations and algorithmization of conclusions using decision trees.

It is proved that increasing the logical culture of the judicial process and implementing methods for formal verification of arguments is a necessary condition for ensuring real justice and restoring trust in the court as an institution of justice.

Keywords: legal argumentation, logical errors, sophisms, paralogisms, judicial process, laws of logic, martial law, logical audit.